

# De verre voorlopers van Belgacom

Van optische naar elektrische  
telegrafie in België, 1803-1850

BART VAN DER HERTEN  
Wetenschappelijk medewerker  
KU Leuven

---

## 1. INLEIDING

Rond het midden van de 19de eeuw was het maatschappelijk belang van de post bijzonder groot. Ze was toen het enige communicatiemiddel dat vlot beschikbaar was, niet enkel voor particulier gebruik maar ook voor handel en industrie. Enkele beursspeculanten beschikten weliswaar over optische telegraaflijnen voor het doorseinen van beurskoersen tussen Antwerpen en Brussel, maar deze apparaten waren niet geschikt voor een betrouwbare en grootschalige communicatie. Gewone burgers waren trouwens uitgesloten van het gebruik ervan, aangezien het om private lijnen ging.

Reeds tijdens de jaren 1830-40 werd, vooral in Engeland en de Verenigde Staten, druk gewerkt aan de ontwikkeling van de elektrische telegrafie. 1837 was het jaar van de grote doorbraak, toen een aantal uitvinders zoals S. Morse in de Verenigde Staten en Ch. Wheatstone in Engeland operationele toestellen in gebruik namen. Ondanks de grondige kennis die in België aanwezig was over de nieuwe technologie zou het tot 1846 duren vooraleer, door een private exploitant, een eerste lijn werd aangelegd en uitgebaat. In 1850 trok de overheid de organisatie en de exploitatie van het telegraafnet naar zich toe.

In deze bijdrage gaan we in op de rol die de optische telegrafie gespeeld heeft tijdens de eerste helft van de 19de eeuw, en de wijze waarop de overgang naar de elektrische telegrafie werd gerealiseerd. Daarbij beperkten we ons in de eerste plaats tot een institutionele benadering, meer bepaald tot de rol die de overheid in het telegraafdossier heeft gespeeld. Dit verhaal biedt een aantal interessante inzichten op het vlak van staatsinmenging en monopolievorming, die ook voor het latere België van het grootste belang zouden blijken.

## 2. DE OPTISCHE TELEGRAFIE IN BELGIË, 1803-1846

### 2.1. De implementatie van de nieuwe technologie in de context van de Franse revolutie

De ontwikkeling van een systeem van optische telegraphen, waarvan het principe reeds bestond sinds het einde van de 17de eeuw, gebeurde in de context van de Franse revolutie en de overgang van het *Ancien Régime* naar de moderne staat. De Franse revolutionaire overheid had de intentie om de controle van de hoofdstad over de rest van het land in aanzienlijke mate te versterken. De nieuwe staatsidee die gegroeid was uit de ideeën van de Verlichting hield onder meer in dat de gelijkheid van alle burgers moest worden nagestreefd, maar ook de homogeniteit van de diverse Franse regio's die werden bijeengehouden door de centralistische politiek vanuit de hoofdstad Parijs. Deze opvatting leidde tot een nieuwe, rationele indeling van de ruimte in administratieve entiteiten (de departementen), waarbij men ernaar streefde om het provinciaal particularisme zoveel mogelijk te overstijgen. Ook de hervorming van maten en gewichten, met de omzetting van ontelbare regionale varianten naar het tiendelig stelsel, ontstond in deze context van versterking van de nationale eenheid. Ten slotte werden inspanningen gedaan tot een uniformisering van de Franse taal en zou de revolutionaire kalender het symbolische begin aangeven van een nieuwe periode in de geschiedenis. Al deze elementen maakten deel uit van de maatschappelijke utopieën die Frankrijk tijdens het laatste decennium van de 18de eeuw in de greep hielden (L. Figuiet, z.d., Idem, 1852, P. Flichy, 1991).

Ook de transport- en telecommunicatiesectoren werden in deze nieuwe staatsopvattingen geïntegreerd. De exploitatie van een goed georganiseerd postsysteem in een nationaal monopolie was vernieuwend ten opzichte van de prerévolutionaire periode (B. Van der Hertén, 1996). Daarnaast beleefde Frankrijk sinds het midden van een eeuw een transportrevolutie. Naar het voorbeeld van Engeland en zoals in de Oostenrijkse Nederlanden, werd een interstedelijk wegennet aangelegd met Parijs als centrum. Dit leidde tijdens de periode 1750-1800 tot een halvering van de transporttijd. Niet enkel politieke motieven lagen aan de basis van deze evolutie. Zoals in Engeland won immers de gedachte veld dat een vooruitstrevend transportsysteem een gunstig effect zou hebben op de algemene economische ontwikkeling. Naast de post leek ook de optische telegrafie een probaat middel om de centralistische ideeën waar te maken. Een bijkomend maar zeer belangrijk motief was dat ook de interne veiligheid en de controle over eventuele contra-revolutionaire krachten konden worden opgevoerd door een snel communicatiesysteem.

De optische telegraaf werd ontwikkeld door de Franse priester Claude Chappe, kort na het uitbreken van de Franse revolutie. Hij ontwierp een

verticale ladder waarop een mobiele dwarsbalk werd gemonteerd. Aan de beide uiteinden hiervan werden beweegbare vleugels aangebracht. Met een systeem van katrollen en hendels konden de mobiele delen in verschillende posities worden geplaatst. Deze combinaties werden verbonden aan meer dan 27.000 codes die zinswendingen, afzonderlijke woorden en geografische termen bevatten. Elke 10 tot 15 kilometer werd een telegraafpost opgericht, op torens of hooggelegen plaatsen. De telegrafisten waren uitgerust met verrekijkers om de diverse standen te kunnen onderscheiden. Het verzenden van een bericht verliep als volgt. Een geschreven boodschap werd door de directeur van de lijn op basis van de codeboeken omgezet naar een reeks codes. Daarop begon de eerste telegrafist, die de betekenis van de codes niet kende en dus ook geen weet had van de inhoud van de boodschappen, met het vormen van de tekens. De tweede nam ze waar met zijn verrekijker en herhaalde ze, en zo verder tot aan het einde van de lijn. Nadat alle tekens waren ontvangen en genoteerd, kon de collega-directeur in het ontvangstkantoor de codes omzetten naar het originele bericht. Dienstcodes hielpen het telegrafieverkeer in de juiste banen. Hoewel de Franse overheid enorme bedragen heeft geïnvesteerd in de aanleg en de uitbating van de lijnen, bestonden twee grote obstakels voor een succesvolle toepassing, met name de weersomstandigheden (mist, regen, sneeuw) en de onderbrekingen bij duisternis. Ondanks deze nadelen betekende de optische telegrafie een ware revolutie in het communicatielandschap en kan zij als een rechtstreekse voorloper worden beschouwd van de moderne telecommunicatie die, volgens de definitie van de *International Telecommunications Union*, gebeurt door middel van elektromagnetische signalen.

In 1792 maakte Cl. Chappe zijn uitvinding kenbaar aan de Franse overheid, die zeer enthousiast reageerde. Gezien de politieke en militaire context van Frankrijk is dit niet verwonderlijk. De republiek was in oorlog met de Oostenrijkse Nederlanden, en een degelijk communicatiemiddel kon een gunstige invloed hebben op de snelle politieke en militaire ontwikkelingen. Na enkele onderbrekingen, te wijten aan de verwarde politieke toestand in Frankrijk, werd het project in 1793 opnieuw opgenomen. Intussen was de toestand van de republiek drastisch gewijzigd, vooral aan de noordgrens waar de Zuidelijke Nederlanden opnieuw door Oostenrijk werden ingelijfd. Het gegeven dat met de optische telegraaf berichten van aan de noordgrens in minder dan 25 minuten naar Parijs konden worden geseind, heeft, samen met een combinatie van politieke en militaire elementen, de regering definitief overtuigd van het nut ervan. Men besloot het systeem operationeel te maken en het ter beschikking te stellen van de autoriteiten. Particulieren waren uitgesloten van het gebruik ervan.

In augustus 1793 werd beslist om een telegraaflijn naar Rijsel aan te leggen, als ondersteuning van de Franse troepen aan de noordgrens. Later zou een stervormig netwerk worden aangelegd met Parijs als centrum. De optische

telegrafie bleef in gebruik tot ver in de jaren 1840-50, toen het systeem gaandeweg door de elektrische telegrafie werd vervangen. Het overheidsmonopolie dat *de facto* bestond en het exclusieve gebruik door de staat werden gehandhaafd en in 1837 bij wet vastgelegd.

## 2.2. De Zuidelijk Nederlanden onder het Frans bewind: voor leger en nationale loterij

Vanaf 1801 werd de nood aan een verlenging van de *ligne du Nord* (Parijs-Rijssel) naar Brussel expliciet verwoord (E. Ludwig, 1993)<sup>1</sup>. Niet enkel politieke maar ook – weliswaar zeer bescheiden – commerciële redenen hebben een rol gespeeld in de beslissing om de lijn in 1803 tot Brussel uit te breiden. In Sint-Denijs, Tiegem, Nukerke, Sint-Maria-Oudenhove, Antelinks, Pamel, Dilbeek en Brussel werden posten geïnstalleerd op kerktorens of op hooggelegen plaatsen en werd personeel aangeworven om ze te bemannen. In de zomer van 1803 was de lijn afgewerkt en konden naast de militaire en diplomatieke berichten ook de nummers van de nationale loterij worden doorgezonden.

In 1809 werd omwille van militaire redenen beslist om de lijn door te trekken naar Antwerpen en Vlissingen. De werken werden aangevat in november 1809 en beëindigd in januari 1810. De posten werden opgesteld in Vilvoorde, Mechelen, Waarloos en Antwerpen, en Melsele, St-Gillis-Waas en zo verder richting Vlissingen. Ten slotte volgde in augustus 1810 het bevel van Napoleon om de lijn door te trekken naar Amsterdam. In het huidige België werden in 's-Gravenwezel, Brecht, Minderhout en Meerle posten opgericht. In april 1811 werd de lijn opengesteld en bemand door invaliden van het Franse leger die waren gelegerd in het Leuvense Pauscollege, dat was omgevormd tot een bijhuis van het *Hôtel des invalides*. Tijdens de terugtrekking van de Franse troepen in 1814 werd het bevel gegeven om alle telegraafposten te ontmantelen en te vernietigen zodat ze niet door de vijand konden worden gebruikt.

Naast de optische telegrafie beschikte de Franse militaire overheid over de semafoor, een soort van kusttelegraaf die een gelijkaardige werking had als de optische telegraaf. Het toestel bestond uit een verticale mast waaraan drie horizontale armen waren bevestigd. De verschillende posities van deze armen waren verbonden met de gecodeerde betekenissen. Een dergelijk systeem, dat veel minder mogelijkheden had dan de Chappe-telegraaf, werd parallel aangelegd van Vlissingen naar Antwerpen (P. Lombaerde, 1989).

---

<sup>1</sup> Over de optische telegrafie in België en Nederland is een boek in voorbereiding: B. VAN DER HERTEN en R. KORVING (eds.), *Een tijding met de snelheid des bliksems*, Alphen a/d Rijn, 1997.

### 2.3. De optische telegrafie in België, 1830-1846: de spanning tussen commerciële en monopolistische tendensen

Hoewel na de val van Napoleon de telegraaflijnen in de Nederlanden werden afgebroken en ze niet opnieuw in gebruik werden genomen tijdens de Hollandse tijd (H. Hoogesteeger, 1989, p. 136), werd de overheid met een telegrafiedossier geconfronteerd in augustus 1830, nog vóór het uitbreken van de Belgische revolutie. Toen richtte A. Carette, een gewezen werknemer van de dienst telegrafie tijdens de Franse tijd, een brief aan het Ministerie van Binnenlandse Zaken waarin hij zijn diensten ter beschikking stelde van de regering voor de aanleg van telegraaflijnen die van groot nut konden zijn voor de administratie en de bedrijfswereld. Het is haast symbolisch te noemen dat in het eerste ons bekende document in het Belgisch telegraaf dossier, de optie verwoord werd van het gebruik ervan door particulieren.

De reactie van de overheid op het voorstel van Carette was, gezien de politieke omstandigheden, waarschijnlijk negatief. Toch moet er kort na de septemberdagen van 1830 een plan gecirculeerd hebben voor de bouw van Belgische telegraaflijnen. Op 1 oktober 1830 werd namelijk een besluit in die zin uitgevaardigd, maar het bleef zonder gevolg.<sup>2</sup>

Het duurde tot 1833 vooraleer nieuwe elementen aan het dossier werden toegevoegd. Daarbij valt de spanning op tussen commerciële en politieke motieven. In juli 1833 richtte A. De Hornes, een wisselagent uit Brussel, een brief aan de Minister van Binnenlandse Zaken met de mededeling dat hij een commerciële beurstelegraaflijn wou aanleggen tussen Brussel en Antwerpen.<sup>3</sup> De minister vroeg daarop uitleg aan de gevolmachtigde minister in Parijs over dergelijke initiatieven in Frankrijk.<sup>4</sup> Uit het antwoord bleek dat dit particulier initiatief werd tegengewerkt door de Franse administratie, die zich daarbij baseerde op de wet op de posterijen die een expliciet monopolie toe-kende aan de staat op het vlak van het verzenden van de correspondenties.

De plannen van De Hornes zorgden voor verdeelde reacties binnen de overheid. Enerzijds ontstond onrust omdat een snelle communicatie een machtig wapen kon betekenen voor de vijanden van het jonge regime.<sup>5</sup>

---

<sup>2</sup>. *Arrêt du 1 octobre 1830 concernant la formation d'une ligne télégraphique sur les routes de Liège, Mons et Tournai*, – *Bulletin officiel* van 7 oktober 1830, p. 8.

<sup>3</sup>. Brief van A. De Hornes aan de Minister van Binnenlandse Zaken, van 15 juli 1833. Archief van het Ministerie van Buitenlandse Zaken (AMBZ), dossier 2203.

<sup>4</sup>. Brief van de Minister van Binnenlandse Zaken aan de Belgische gevolmachtigde minister in Parijs, van 10 september 1833. AMBZ, dossier 2203.

<sup>5</sup>. Brief van het provinciebestuur van Antwerpen aan de Minister van Binnenlandse Zaken, van 27 maart 1834. AMBZ, dossier 2203. Ook Minister van Justitie P. Lebeau verzette

Anderzijds maakte de Minister van Binnenlandse Zaken geen ernstig probleem van de telegraaflijn, omdat het enkel de bedoeling was om beursnoteringen door te seinen. Wat betreft het feitelijk monopolie dat De Hornes zou verwerven, werd gesteld dat ook de andere beurspeculanten de mogelijkheid hadden om dergelijke verbindingen te realiseren en dat ze tegen betaling gebruik konden maken van de bestaande lijn. Ook veiligheidsredenen konden niet worden ingeroepen om een verbod te rechtvaardigen aangezien ook postduiven en koeriers zeer snel boodschappen konden uitwisselen.<sup>6</sup> Ten slotte bestond geen wettelijk kader om een eventueel verbod te verantwoorden.

Intussen was de Belgische overheid opnieuw aangesproken in verband met een nationaal (staats)telegraafnet naar het voorbeeld van Frankrijk. Aangezien de Belgische regering nog geen definitief standpunt had ingenomen in dit dossier, werd geen gevolg gegeven aan het project.<sup>7</sup> Enkele maanden later, in mei 1834, bleek dat zowel de administratie van defensie als de Minister van Buitenlandse Zaken gewonnen waren voor een lijn naar Rijsel, waar een aansluiting zou worden gerealiseerd met het Franse telegraafnet. Daarom werd contact opgenomen met de Franse directeur van de dienst telegrafie A. Foy, om te vragen of Frankrijk kon helpen bij de realisatie van de verbinding.<sup>8</sup> Deze vraag is niet verwonderlijk, aangezien de uitbouw van een internationaal netwerk een aantal specifieke problemen stelde, zoals het gebruik van uniforme codes en apparaten. Voorts hadden de Franse diensten een ervaring van veertig jaar die de Belgische regering wellicht nuttiger leek dan de beloften van een aantal projectontwikkelaars. Ook deze zaak kreeg geen gevolg omdat blijkbaar nog andere telegraaflijnen voorbereid werden. De regering koesterde met name plannen om ook een lijn van Turnhout naar Aarlen aan te leggen<sup>9</sup> en zo een centrale as te creëren doorheen een groot deel van België. Het is duidelijk dat een militaire optie hier belangrijk was, gezien de gerichtheid op Nederland.

---

zich tegen een te liberale opstelling. Zie brief van de Minister van Justitie aan de Minister van Binnenlandse Zaken van 23 april 1834. AMBZ, dossier 2203.

<sup>6</sup> Brief van de Minister van Binnenlandse Zaken aan de Minister van Justitie, van 12 april 1834. AMBZ, dossier 2203.

<sup>7</sup> Brief van Delatour aan Leopold I, van 20 januari 1834. Brief van de Minister van Binnenlandse Zaken aan Delatour, van 21 februari 1834. AMBZ, dossier 2203. Over de aanvrager, Delatour, zijn geen gegevens bekend.

<sup>8</sup> Brief van de administratie van defensie aan de Minister van Buitenlandse Zaken, van 5 mei 1834. Copie van een brief van A. Foy aan de Minister van Oorlog. AMBZ, dossier 2203.

<sup>9</sup> Brief van de Minister van Binnenlandse Zaken aan de Minister van Buitenlandse Zaken, van 10 mei 1834. Brief van de Minister van Buitenlandse Zaken aan de Minister van Binnenlandse Zaken, van 30 juni 1834. AMBZ, dossier 2203.

Nog in 1834 werd de regering met een aantal nieuwe initiatieven geconfronteerd. De Franse telegraafpromotor A. Ferrier die zijn land niet op de steun van de overheid had kunnen rekenen, waagde – weliswaar zonder succes – zijn kans in België met het voorstel om een nationaal netwerk aan te leggen.<sup>10</sup> In augustus werd de regering opgeschrikt door het bericht dat een particulier bezig was met de aanleg van een lijn naar de Nederlandse grens wat, gezien de opleving die het Orangisme dat jaar meemaakte, zeer gevaarlijk werd geacht voor de openbare veiligheid. Met deze verbinding zou het immers mogelijk worden om op 2 à 3 uur een bericht door te seinen van Den Haag naar Brussel. Hoewel geen wettelijk kader bestond, verwees de militaire overheid eens te meer naar de toestand in Frankrijk en pleitte zij voor een volledig verbod op particuliere verbindingen.<sup>11</sup> De regering volgde dit advies niet omdat ze van oordeel was dat een dergelijke verbod er maar kon komen indien de staat zorgde voor een valabel alternatief. Met andere woorden, men wilde dit krachtige communicatiemiddel niet laten verdwijnen omdat het geacht werd grote diensten te bewijzen aan de economische wereld.<sup>12</sup> Deze houding van *laissez faire* was vanzelfsprekend maar mogelijk omdat geen acuut oorlogsgevaar meer bestond met Nederland.

De hele commotie rond de optische telegrafie en de onduidelijkheid die bestond op wetgevend en organisatorisch vlak, leidde in 1834 tot de oprichting van een commissie die een aantal vragen kreeg voorgelegd. Opvallend was de aanwezigheid van de wetenschapper A. Quetelet, die later nog regelmatig in het telegraafdossier zou opduiken. Ten eerste moest dit adviesorgaan nagaan of de overheid de bestaande lijnen kon verbieden. Voorts moest zij bestuderen of gevaren verbonden waren aan de beurstelegrafen, rekening houdend met het gegeven dat een postduif de afstand Antwerpen-Brussel kon afleggen in 25 à 30 minuten, en de afstand Parijs-Brussel in enkele uren. Daarnaast moest ze een wettekst voorbereiden en nagaan of eventuele overheidslijnen, anders dan in Frankrijk, ook door de private sector konden worden gebruikt.<sup>13</sup> De conclusie was zeer beperkend voor het private initiatief. De commissie stelde voor om de particuliere lijnen te verbieden op straffe van

---

<sup>10</sup> Brief van A. Ferrier aan de Minister van Binnenlandse Zaken, van 14 mei 1834. AMBZ, dossier 2203.

<sup>11</sup> Brief van de *administration de la force publique* aan de Minister van Binnenlandse Zaken, van 1 augustus 1834. AMBZ, dossier 2203. In augustus 1834 was, naast de lijn Brussel-Antwerpen, ook sprake van een lijn Brussel-Franse grens. Zie Rapport d.d. 14 augustus 1834. AMBZ, dossier 2203.

<sup>12</sup> Rapport d.d. 9 augustus 1834 over de particuliere telegraaflijnen in Frankrijk en in België. AMBZ, dossier 2203.

<sup>13</sup> Rapport van 14 augustus 1834. AMBZ, dossier 2203. Het Koninklijk Besluit tot oprichting van de commissie verscheen in het *Belgisch Staatsblad* van 24 augustus 1834.

strenge boetes. Daarbij verwees ze vooral naar het probleem van de binnenlandse veiligheid.<sup>14</sup> De aanbevelingen werden evenwel nooit van kracht.

Intussen ging de Belgische regering verder met de vraag of de lijn naar Rijsel moest worden aangelegd. De Fransen stelden evenwel een aantal belangrijke eisen die een inbreuk betekenden op de Belgische souvereiniteit en die bijgevolg een samenwerking onmogelijk maakten. Voorts weigerden ze om de lijn open te stellen voor particulieren.<sup>15</sup>

In de winter van 1835 verwoordde de commissie het plan voor een telegraaflijn van Antwerpen naar Rijsel die zou worden aangelegd en uitgebaat door de overheid. Deze optie is niet verwonderlijk gezien de wetgeving op de post en de beslissing om ook het centrale spoorwegnet aan een staatsbedrijf toe te vertrouwen. De keuze ten voordele van de verbinding met Rijsel en Parijs werd verantwoord vanuit de gedachte dat de beursverrichtingen steeds belangrijker werden, en dat een dergelijke lijn die voor iedereen toegankelijk zou zijn, de rol van de beursspeculanten zou kunnen uitschakelen. Nogmaals werd gesteld dat het privaat initiatief enkel kon verboden worden indien de overheid een valabel alternatief aanbood.<sup>16</sup> Opvallend was dat vooral dit commerciële element werd benadrukt. Een belangrijke politieke rol was voor de optische telegrafie blijkbaar niet weggelegd. Dit laatste aspect had zonder twijfel te maken met de eerste spoorwegen, die een belangrijk nieuw element toevoegden aan de communicatie. De snelheid van de eerste spoorwegverbinding en de organisatie van rijdende postkantoren die vooral de correspondentie tussen Brussel en Antwerpen uiterst snel verwerkten, speelden hierin een grote rol.

Ook deze aanbevelingen van de commissie werden niet in de praktijk gebracht, en de indruk bestaat dat betrokkenheid van de overheid bij het telegraafdossier vanaf 1835 een dalende tendens vertoonde. Weliswaar werd nog even gewag gemaakt van een landelijk netwerk dat Brussel zou verbinden met Gent-Oostende, Verviers, Turnhout en de Franse grens, en ook werden de Kamers van Koophandel van een aantal belangrijke steden geconsulteerd. Waarschijnlijk hoopte de overheid op die manier een degelijk inzicht te krijgen in de reële economische noden.<sup>17</sup> Uit de antwoorden bleek dat de Kamers

---

<sup>14</sup>. Zie een ongedateerd ontwerp van besluit en de brief van de Minister van Binnenlandse Zaken aan de Minister van Justitie, van 17 maart 1843. AMBZ, dossier 2203.

<sup>15</sup>. Brief van de Minister van Buitenlandse Zaken aan de gevolmachtigde minister in Parijs, van 26 november 1834. Brief van de gevolmachtigde minister aan de Minister van Buitenlandse Zaken, van 8 januari 1835. AMBZ, dossier 2203.

<sup>16</sup>. Verslag van de vergadering van de commissie, van 17 februari 1835. AMBZ, dossier 2203.

<sup>17</sup>. Brief van de Kamer van Koophandel van Antwerpen aan de Minister van Binnenlandse Zaken, van 8 september 1835. Brief van de Kamer van Koophandel van Brussel aan de Minister van Binnenlandse Zaken, van 8 september 1835. AMBZ, dossier 2203.



niet erg positief stonden tegenover de speculanten en dat de overheid goed werk zou leveren met een staatstelegraaf. Anderzijds stelden ze dat de optische telegrafen nogal wat nadelen hadden, en men moest zich afvragen of extra snelle postdiensten niet eenzelfde effect konden sorteren.<sup>18</sup> Toen in 1837 een Franse wet de telegrafie onderbracht in een strikt staatsmonopolie, veroorzaakte dat in België amper enige deining. Weliswaar werd er in het *Belgisch Staatsblad* enige aandacht aan besteed, maar er zijn geen elementen die erop wijzen dat België het voorbeeld van Frankrijk zou volgen. Het is duidelijk dat het telegraafdossier in een impasse was terechtgekomen.

In 1840, op het moment dat een toenemende stroom van berichten over de elektrische telegrafie ontstond, kende de belangstelling voor de optische telegrafie nog een laatste opleving, naar aanleiding van een nieuw particulier initiatief.<sup>19</sup> De standpunten binnen de regering bleken niet geëvolueerd. Aan de ene kant bestond geen wettelijke regeling en leek het dus onmogelijk om een verbod uit te vaardigen. Aan de andere kant werd een juridisch kader wenselijk geacht om een zekere controle op de optische telegrafie mogelijk te maken. Anderzijds bestond nog steeds twijfel of een investering van de overheid een reële verbetering zou kunnen veroorzaken aan het Belgisch communicatiesysteem, dat trouwens in volle ontwikkeling was met de reorganisatie van de post en de aanleg van de spoorwegen.<sup>20</sup> Ook de Kamers van Koophandel kwamen niet tot nieuwe conclusies.<sup>21</sup> En ook al waren de speculanten-telegraafeigenaars verre van geliefd, gesteld werd dat een eventueel overheidsinitiatief weinig significante gevolgen zou hebben voor het – kleine – Belgische telecommunicatielandschap.<sup>22</sup> Duidelijk is dat het dossier stilaan werd afgesloten, wat niet verwonderlijk is in het licht van de opkomst van de elektrische telegrafie die op dat ogenblik reeds gekend was in Belgische regeringskringen.

---

<sup>18</sup>. Brieven van de Kamer van Koophandel van Antwerpen aan de Minister van Binnenlandse Zaken, van 8 september en van 9 oktober 1835. AMBZ, dossier 2203.

<sup>19</sup>. Brief van A.J. Van Duerne van 10 juli 1840. AMBZ, dossier 2203.

<sup>20</sup>. Brief van de Minister van Binnenlandse Zaken aan de Minister van Justitie, van 21 augustus 1840. Brief van de Minister van Justitie aan de Minister van Binnenlandse Zaken, van 27 augustus 1840.

<sup>21</sup>. Brief van de Minister van Binnenlandse Zaken aan de Kamers van Koophandel van Antwerpen, Brussel, Gent en Oostende, van 14 september 1840. AMBZ, dossier 2203.

<sup>22</sup>. Brief van de Kamer van Koophandel van Brussel aan de Minister van Binnenlandse Zaken, van 13 oktober 1840. Brief van de Kamer van Koophandel van Gent aan de Minister van Binnenlandse Zaken, van 24 september 1840. Brief van de Kamer van Koophandel van Antwerpen aan de Minister van Binnenlandse Zaken, van 11 november 1840. AMBZ, dossier 2203. Zie ook een vergelijkende tabel die werd opgemaakt in 1840: *Analyse des avis des Chambres de Commerce*. Archief van het Museum van Post en Telecommunicatie, Brussel (AMPT).

Nog één keer werd het dossier geopend, toen in 1842 en 1843 een aantal petitie-verschenden van Brusselse en Antwerpse bankiers en handelaars tegen de beurs-speculanten. In deze periode waren vier private lijnen actief.<sup>23</sup> De overheid was opnieuw verplicht om zich over het dossier te buigen. Men kwam echter opnieuw tot dezelfde besluiten die reeds eerder waren getrokken: tien jaar geleden was de telegrafie wellicht nuttig, maar de snelheid van de spoorwegen maakte de telegraaflijnen vrijwel overbodig. Verder was ook de vrede met Nederland een belangrijk gegeven, waardoor een verbod van de private lijnen minder dringend werd. Daarom werd besloten om een *status quo* te handhaven maar aangezien het probleem van de speculanten hiermee niet was opgelost, werd beslist een nieuwe commissie, onder leiding van Quetelet, te installeren. Dit gebeurde in februari 1844 maar het is niet erg waarschijnlijk dat ze ooit is samengekomen.<sup>24</sup> Een nieuw medium was rond die tijd reeds in België geïntroduceerd, met name de elektrische telegrafie. Die zou de optische telegrafie snel en definitief naar het achterplan verdringen.

### 3. DE INTRODUCTIE VAN DE ELEKTRISCHE TELEGRAFIE IN BELGIË, 1837-1850

#### 3.1. Een lange periode van politieke onbeslistheid

Tijdens de jaren 1820-1835 werd op technologisch vlak de basis gelegd van de elektrische telegrafie. Daardoor kon eender welke boodschap worden omgezet naar een reeks van elektrische signalen. De originele boodschap werd door de zender omgezet en verzonden over een verbinding-netwerk van metalen draden. Aan de ontvangzijde werden de elektrische signalen opgevangen en omgezet naar de originele boodschap. Verschillende systemen werden ontwikkeld tijdens de jaren 1835-1840, waaronder de Morse-telegraaf, de wijzertelegraaf en allerlei naaldtelegrafen (Cuyvers en Van der Hertten, 1995, 22-28).

In het *Belgisch Staatsblad* verschijnen vanaf 1837 regelmatig berichten over de mogelijkheden van het nieuwe medium. De meest in het oog springende vernieuwing ten opzichte van de optische telegrafie bleek te zijn dat men

---

<sup>23</sup> Petition van Brusselse bankiers, van 12 december 1842. Petition van Antwerpse bankiers, van 7 maart 1843. Petition aan de Belgische Senaat, om de particuliere lijnen te laten verbieden, van 19 februari 1843. AMBZ, dossier 2203.

<sup>24</sup> Brief van de Minister van Binnenlandse Zaken aan de Minister van Justitie, van 17 juni 1843. Nota van 19 februari 1844, waarin wordt aangekondigd dat de commissie geïnstalleerd is. AMBZ, dossier 2203.

eender welk bericht kon doorseinen in *real time*, dus zonder dat inhoudelijke beperkingen werden gesteld en zonder dat voor de transmissie enige tijd nodig was. Daarnaast functioneerde de elektrische telegrafie onafhankelijk van de weersomstandigheden. Voorts werd verslag uitgebracht van de eerste geslaagde experimenten in Engeland, onder meer langs de spoorlijn van Londen naar Birmingham.<sup>25</sup> Nog vóór 1840 verscheen het bericht dat de Beierse overheid de opdracht had gegeven om telegraaflijnen aan te leggen langs de spoorwegen.<sup>26</sup> Uit de relatief grote aandacht die de pers in deze nog experimentele fase had voor de elektrische telegrafie blijkt nogmaals dat het dossier van de optische telegrafie tijdens de periode 1830-1840 een eerder marginale betekenis had.

Het was de briljante wetenschapper A. Quetelet (1796-1874), sinds 1828 directeur van het Koninklijk Observatorium, die de Belgen liet kennis maken met de elektrische telegrafie. Hij toonde zich daarbij opvallend enthousiast over de uitvinding van de Engelse wetenschapper Ch. Wheatstone, die sinds 1832 experimenteerde met eigen ontworpen telegraafstoestellen. Het is waarschijnlijk dat A. Quetelet de Engelse geleerde leerde kennen tijdens zijn reizen naar Engeland op het einde van de jaren 1820-30. Zeker is dat zij vanaf 1838 correspondeerden over de elektrische telegrafie. In dat jaar gaf Quetelet een voordracht voor de Koninklijke Academie van België over de nieuwe uitvinding, waarbij hij vooral inging op het systeem van Wheatstone.<sup>27</sup> Het is opvallend hoe het Engelse telegraafstelsel als het beste werd gepromoot, onder meer in het *Belgisch Staatsblad*.<sup>28</sup> Deze artikels zijn niet gesigneerd, maar de indruk bestaat dat Quetelet er de auteur van is. Er is in elk geval een opmerkelijke overeenkomst tussen de vriendschappelijke correspondentie tussen de twee wetenschappers en de bijzonder lovende en steeds actuele berichten in het *Staatsblad*.

Ch. Wheatstone had, samen met zijn vennoot W. Cooke, plannen om het systeem in een aantal Europese landen te introduceren. A. Quetelet, die blijkbaar zeer geïnteresseerd was in de nieuwe technologie – wat niet verwonderlijk is gezien zijn lidmaatschap van de commissie voor de optische telegrafie uit 1834 – nodigde zijn Engelse collega reeds in 1839 uit naar Brussel. Het bezoek vond plaats in oktober 1840<sup>29</sup>, en bij die gelegenheid werden in het Observatorium een aantal druk bijgewoonde experimenten uitgevoerd. Nog in 1840

---

<sup>25.</sup> *Belgisch Staatsblad* van 10 september 1837 en van 5 april 1838.

<sup>26.</sup> *Belgisch Staatsblad* van 16 februari 1839.

<sup>27.</sup> Zie *Parlementaire Documenten. Kamer, 1849-1850*, nr. 240, p. 1-4.

<sup>28.</sup> *Belgisch Staatsblad* van 8 juli 1841.

<sup>29.</sup> Brief van Wheatstone aan Quetelet, van 8 april 1839. Archief van de Koninklijke Academie (AKAB), dossier 2643. *Belgisch Staatsblad* van 1 oktober 1840.

hielp A. Quetelet Ch. Wheatstone bij het nemen van een Belgisch patent en twee jaar later bestelde hij een paar toestellen in Engeland.<sup>30</sup>

Vanaf 1842 begon de maatschappij van W. Cooke en Ch. Wheatstone onderhandelingen met een aantal Europese regeringen, waaronder de Pruisische, over de aanleg van telegraaflijnen langs de spoorwegen. Een jaar later stelde Ch. Wheatstone aan A. Quetelet voor om te onderzoeken of een mogelijkheid bestond om telegraaflijnen aan te leggen langs de Belgische staatsspoorwegen.<sup>31</sup> Blijkbaar kreeg deze aanvraag geen gevolg en wachtte Openbare Werken nog op een verdere verbetering van de technologie. Ook de aspecten die eerdere beslissingen beïnvloedden, zoals de reeds bestaande communicatiesnelheid in België, speelden wellicht een rol in de afwachtende houding van de regering. Intussen werden ook in Frankrijk de mogelijkheden van de elektrische telegrafie bestudeerd en werd onderzocht of de optische telegrafie moest worden vervangen door het nieuwe systeem. Men was er blijkbaar eveneens onder de indruk van de voordelen van de nieuwe technologie, terwijl ook de uitbreiding van het spoorwegsysteem de optische telegrafie, zeker op de korte afstand (80-120 km), nutteloos scheen te maken.<sup>32</sup>

Daar waar de spoorwegen het systeem van de optische telegrafie leken op te heffen, stelden ze tegelijk de structuren ter beschikking waarbinnen de elektrische telegrafie zou kunnen worden aangelegd. Het aanleggen en onderhouden van de lijnen kon, volgens de opvattingen en technische mogelijkheden van deze vroege periode, immers enkel degelijk gebeuren langs de spoorwegen, waar een min of meer permanente controle mogelijk was en het gevaar voor vandalisme eerder klein.<sup>33</sup> Blijkbaar was de Franse dienst van de telegrafie gewonnen voor het nieuwe systeem en men besloot een experiment te wagen langs de spoorlijn Parijs-Rouen.<sup>34</sup> In de loop van 1845 werd in het *Belgisch Staatsblad* meermaals verslag uitgebracht over deze

---

<sup>30</sup>. Brief van Wheatstone aan Quetelet, van 20 april 1841; van 6 december 1842. AKAB, dossier 2643. Zie ook *Arrêté royal qui accorde un brevet d'invention et de perfectionnement de quinze années au sieur C. Wheatstone, professeur, domicilié à Bruxelles, chez M. Quetelet, directeur de l'Observatoire, pour un nouveau système de télégraphe, servant à donner à la fois des signaux et l'éveil par le moyen de courants électriques transmis à travers des fils métalliques*, van 28 oktober 1840, - *Pasinomie*, derde reeks, vol. 10, 1840, p. 399.

<sup>31</sup>. Brief van Wheatstone aan Quetelet, van 6 december 1842; van 5 oktober 1843. AKAB, dossier 2643.

<sup>32</sup>. *Belgisch Staatsblad* van 23 november 1844.

<sup>33</sup>. *Belgisch Staatsblad* van 23 november 1844. Dit argument werd enkel tijdens de beginperiode van de elektrische telegrafie aangehaald. Een decennium later bleek de aanleg langs de steenwegen geen noemenswaardige problemen te stellen.

<sup>34</sup>. *Belgisch Staatsblad* van 27 november 1844 en van 5 juni 1844.

onderneming die als volledig geslaagd werd beschouwd. De Franse *question du télégraphe* werd daarmee als afgesloten beschouwd.<sup>35</sup>

In 1845 drong Ch. Wheatstone er bij A. Quetelet opnieuw op aan om het project van een private telegraaflijn te verdedigen bij de Belgische regering. Hij staaftde zijn aanvraag met het argument dat in Engeland de telegrafie reeds zeer veel gebruikt werd en dat ook Frankrijk concrete plannen had:

“Now that the Electric Telegraph is becoming extremely employed in England, and is also beginning to be introduced in France, it is time to make some attempts to establish one in Belgium.”

Wheatstone voegde eraan toe dat zijn bedrijf klaar was om onmiddellijk een lijn aan te leggen langs de spoorweg tussen Brussel en Antwerpen.<sup>36</sup>

A. Quetelet, die zich kennelijk profileerde als de officiële vertegenwoordiger van Ch. Wheatstone in België, diende kort daarop een dossier in bij het Ministerie van Openbare Werken. De minister richtte zich eind augustus 1845 tot J.B. Masui (1798-1860), de directeur van de dienst exploitatie van de staatsspoorwegen, met de vraag om een oordeel te vormen van het nut van een telegraaflijn voor de uitbating van de spoorwegen. In elk geval was de minister zelf overtuigd van de voordelen van een dergelijke onderneming, ook omdat A. Quetelet zich ermee bezighield.<sup>37</sup> In november antwoordde J.B. Masui dat hij een commissie had ingesteld om de kwestie te onderzoeken en hij zond tegelijk een ontwerp van concessiecontract.<sup>38</sup> In dit document werd nog enkel gewag gemaakt van een telegraaflijn langs de spoorlijn Brussel-Antwerpen, die zou worden gezien als een experiment.<sup>39</sup> De maatschappij van Cooke en Wheatstone moest de investeringen, de exploitatie en het onderhoud van de lijn bekostigen, en kreeg in ruil de beschikking over de opbrengsten van de lijn voor een periode van 21 jaar. Het nieuwe communicatiemiddel moest worden opengesteld voor de handel en de overheid zou beschikken over een aparte lijn voor de eigen correspondenties. Kennelijk

---

<sup>35.</sup> *Belgisch Staatsblad* van 2-3 mei 1845, 18 mei 1845, 23 mei 1845 en 5 oktober 1845.

<sup>36.</sup> Brief van Wheatstone aan Quetelet, van 9 juli 1845. AKAB, dossier 2643.

<sup>37.</sup> Brief van de Minister van Openbare Werken aan de directeur van de staatsspoorwegen, van 27 augustus 1845. AMPT. Uit dit document bleek dat Wheatstone een aanvraag indiende voor telegraaflijnen langs ‘een aantal of alle staatsspoorwegen’.

<sup>38.</sup> Brief van de directeur aan de spoorwegen aan de Minister van Openbare Werken, van 18 november 1845. Daarbij gevoegd het ontwerp van contract. AMPT.

<sup>39.</sup> Dit blijkt uit de briefwisseling van het Ministerie van Openbare Werken met ene Dujardin uit Rijsel, die uitleg vroeg over het afgesloten contract en informatie wilde inwinnen over de verdere plannen van de Belgische regering. Zie brieven van 11 en 221 december 1845. AMPT.

werd dit document aanvaard, en bij Ministerieel Besluit van 23 december 1845 werd de concessie toegekend en via A. Quetelet aan de Engelse ondernemers toegezonden.<sup>40</sup> Het lijkt erop dat het om een exclusief Engelse onderneming ging, zonder inbreng van Belgisch kapitaal en ondernemerschap.

Tijdens de eerste maanden van 1846 werd de lijn aangelegd en de opening vond plaats op 9 september. In Brussel, Mechelen en Antwerpen werden kantoren geïnstalleerd; een telegram van 20 woorden kostte 1 frank (Charlier, 1874, 15-16). Tegelijk werd de bestaansreden van de optische beurstelegrafen opgeheven. De exploitatiekosten van deze lijnen waren namelijk zeer hoog in vergelijking met de eerder gematigde tarieven van de elektrische telegrafie. Feit is dat in deze fase de idee van een nationaal netwerk van elektrische telegrafen nog niet was doorgedrongen bij de Belgische overheid. Zoals in het verleden bestond zonder twijfel de overtuiging dat België te klein was om dergelijke investeringen te verantwoorden en dat de spoorwegen en de post ruimschoots voorzagen in de noden van de communicatie. Ook het feit dat de lijn Brussel-Antwerpen niet echt rendabel was, kan de overheid in deze overtuiging gesterkt hebben. Het dossier zou pas nationaal belang krijgen op het moment dat sprake was van de vorming van internationale verbindingen en netwerken.

Met de opening van de lijn Brussel-Antwerpen was de kwestie van de internationale telegraafverbindingen, die de regering ook tijdens de jaren 1833-1840 regelmatig had beziggehouden, vanzelfsprekend nog niet van de baan. In Frankrijk en Pruisen werd door de resp. overheden namelijk hard gewerk aan de aanleg van telegraaflijnen langs de spoorwegen. De investeringen in deze landen werden ingegeven door de lange afstanden die er moesten overbrugd worden en, wat betreft Frankrijk, door de traditie en de belangrijke politieke rol die de optische telegrafie had gespeeld. Tijdens de jaren volgend op de opening van de lijn Brussel-Antwerpen drongen de regeringen van deze buurlanden bij de Belgische overheid aan op de aanleg van telegraaflijnen naar de grenzen, waardoor België als transitland zou fungeren in het internationale telegrafieverkeer. Dit is niet verwonderlijk, gezien de contacten die reeds in het verleden waren gelegd, maar ook omdat het Belgische spoorwegnet, met de twee bij uitstek internationaal gerichte centrale spoorwegassen, een ideale infrastructuur bood voor de ontwikkeling van een internationaal geïoriënteerd telegraafnet.

Vanaf het voorjaar van 1847 nam Frankrijk, dat kredieten had vrijgemaakt voor een telegraaflijn naar de noordgrens, opnieuw contact op met de Belgische overheid in verband met een lijn van Brussel naar de Franse grens.

---

<sup>40</sup>. Brief van de directeur van de spoorwegen aan de Minister van Openbare Werken, van 7 januari 1846. Kladversie van het Ministerieel Besluit. AMPT.

Openbare Werken vroeg aan de directie van de spoorwegen om het nut van de investeringen te onderzoeken en te berekenen hoe hoog de kosten zouden oplopen. Het antwoord was blijkbaar niet echt bevredigend, vooral dan wat het laatste punt betrof: de toestand van de staatsfinanciën maakte een dergelijke investering niet mogelijk.<sup>41</sup> Reeds in deze fase werd dus uitgegaan van de veronderstelling dat de Belgische overheid zou instaan voor de aanleg van de nieuwe verbindingen. In elk geval kwam een eventuele samenwerking met de maatschappij van W. Cooke en Ch. Wheatstone op de tweede plaats. Dit kan te maken hebben met problemen die waren gerezen tussen de Belgische overheid en de concessionaris, maar ook met het feit dat de Engelse eisen in verband met een financieel engagement van de overheid te hoog lagen. De vraag van de maatschappij voor financiële ondersteuning was begrijpelijk aangezien de lijn naar Frankrijk niet voor het publiek zou worden opengesteld en dus niet veel inkomsten moesten worden verwacht. Voorts was er nog een ander probleem die een samenwerking met Cooke en Wheatstone niet erg waarschijnlijk maakte: de Franse regering zou met name weigeren om met een private onderneming tot een akkoord te komen, gezien de juridische toestand van de telegrafie in Frankrijk en de rol die ze er vervulde.<sup>42</sup>

In het najaar van 1848 trad het dossier een nieuwe fase binnen, toen bleek dat in Pruisen grote vorderingen werden geboekt met de aanleg van telegraaflijnen. Ook Berlijn begon aan te dringen op de verlenging van de lijn Berlijn-Aken in de richting van Brussel. Om dezelfde budgettaire redenen zag de Belgische regering zich gedwongen om het telegraafdossier te laten rusten<sup>43</sup>, maar werd opnieuw de mogelijkheid onderzocht om de exploitant van de lijn Brussel-Antwerpen in te schakelen.<sup>44</sup> In het voorjaar van 1849 was langer wachten echter uitgesloten. De Belgische consul in Keulen meldde met name dat in Pruisen en in Oostenrijk alle belangrijke steden op een

---

<sup>41</sup>. Brief van de Minister van Openbare Werken aan de directeur van de spoorwegen, van 28 juni 1847. Intern rapport van het Ministerie van Openbare Werken, niet gedateerd (waarschijnlijk zomer 1847). AMPT.

<sup>42</sup>. Brief van de directeur van de spoorwegen aan de Minister van Openbare Werken, van 11 juli 1847. Interne nota van het Ministerie van Openbare Werken, niet gedateerd. Brief van de directeur van de spoorwegen aan het Ministerie van Openbare Werken, van 19 oktober 1847. De auteur van de nota hoopte dat de overheid de nodige kredieten zou kunnen vrijmaken. Uit andere documenten bleek evenwel dat het project om financiële redenen moest worden uitgesteld: brief van de Minister van Openbare Werken aan de Minister van Buitenlandse Zaken, van 31 december 1847. AMPT.

<sup>43</sup>. Brief van de Minister van Buitenlandse Zaken aan de Minister van Openbare Werken, van 5 september 1848. AMPT.

<sup>44</sup>. *Parlementaire Handelingen. Kamer*, zitting van 1 februari 1848, p. 696.

netwerk zouden worden aangesloten. Voorts bestonden plannen voor een verbinding van Berlijn via Straatsburg naar Parijs, zodat België een eventuele rol als transitland zou verliezen. Ten slotte werd, naast de werken in Pruisen, ook gewag gemaakt van een telegraaflijn onder het Kanaal die Parijs in verbinding zou brengen met Londen<sup>45</sup>.

In oktober 1849 stelde de directie van de staatsspoorwegen dat, naar analogie van Frankrijk en Pruisen, de overheid zou moeten ingrijpen in de sector. Daarvoor werden meerdere redenen aangehaald. Vooreerst zouden, bij de realisatie van internationale lijnen, verdragen moeten worden afgesloten met de regeringen van de buurlanden. Voorts zou een systeem met meerdere private exploitanten ook in België leiden tot diverse technische procédés, met alle nadelen vandien. Ten slotte was de telegrafie een noodzakelijk instrument voor de exploitatie van de spoorwegen.<sup>46</sup> De *ijzeren weg* stond niet alleen met de argumenten *pro* de aanleg en de uitbating door de staat. Economische autoriteiten zoals de Kamers van Koophandel begonnen eveneens druk uit te oefenen op de regering, met het argument dat de Belgische concurrentiepositie in het gedrang kwam. In Antwerpen bijvoorbeeld werd gevreesd dat de haven de strijd met Rotterdam en Amsterdam zou verliezen. Men gaf als voorbeeld dat een telegram op enkele ogenblikken tijd van Berlijn naar Aken zou kunnen verzonden worden, waarna het nog vele uren zou vergen om het per koerier naar Antwerpen of Brussel te brengen.<sup>47</sup> Deze argumentatie moet indruk gemaakt hebben in Brussel, en kort daarna maakte de Minister van Openbare Werken kenbaar dat hij op het budget van 1850 de nodige kredieten zou vrijmaken.<sup>48</sup> Daarmee werd feitelijk beslist dat de overheid het initiatief naar zich toe zou halen. Eind december 1849 werd een commissie ingesteld die onder leiding stond van A. Quetelet om de laatste hand te leggen aan de voorbereiding. Zij moest nagaan hoe de dienst moest worden georganiseerd en geëxploiteerd. De definitieve standpunten van de Belgische autoriteiten werden ingegeven na een vergelijkende studie met de buurlanden. Het feit dat de Pruisische overheid onderzocht hoe het publiek

---

<sup>45</sup>. Brief van de Belgische consul in Keulen aan de Minister van Buitenlandse Zaken, van 13 april 1849. De minister zond de informatie door aan zijn collega van Openbare Werken en voorspelde dat België spijt zou kunnen krijgen van een te lange aarzeling. Brief van 22 augustus 1849. AMPT.

<sup>46</sup>. *Note justificative du cahier des charges relatif à la construction de lignes télégraphiques sur le chemin de fer de l'Etat*. Dit document werd gevoegd bij de brief van de directeur van de spoorwegen aan de Minister van Openbare Werken van 12 juli 1849. AMPT.

<sup>47</sup>. Brief van de Kamer van Koophandel van Antwerpen aan de Minister van Openbare Werken, van 10 oktober 1849. AMPT.

<sup>48</sup>. *Télégraphes électriques*. Nota van het kabinet van Openbare Werken van 12 oktober 1849. AMPT.



toegang zou kunnen krijgen tot het systeem, heeft kennelijk een belangrijke rol gespeeld. Telegrafie ten dienste van het grote publiek zou immers inkomsten voor de schatkist kunnen genereren.<sup>49</sup>

Ten slotte moest, nadat een principiële beslissing over de rol van de overheid was genomen, werden met de Engelse ondernemers onderhandelingen begonnen over de terugkoop van de lijn Brussel-Antwerpen. Opnieuw trad A. Quetelet op als tussenpersoon. Na eerder moeizame onderhandelingen ging de lijn, op 1 september 1850, definitief over in handen van de overheid. De werknemers werden ingeschakeld voor het verzekeren van de continuïteit van de dienst en voor de opleiding van de nieuw aan te nemen telegraaf-ambtenaren (Charlier, 1874, pp. 269-278).<sup>50</sup>

### 3.2. De wet op de telegrafie van 4 juni 1850

In maart 1850 legde de commissie een rapport voor aan de Minister van Openbare Werken dat maar weinig aan duidelijkheid te wensen overliet. Daarop werd in de Kamer van Volksvertegenwoordigers een wetsontwerp ingediend dat werd verdedigd in een omstandig *exposé des motifs*.<sup>51</sup> Daarin werden een groot aantal argumenten ontwikkeld. In de eerste plaats werd gesteld dat in alle buurlanden op grote schaal telegraaflijnen werden aangelegd. Groot-Britannië beschikte reeds over 3.800 km lijnen die 150 steden met elkaar verbonden. In Frankrijk waren reeds 600 km lijnen operationeel en in Nederland, Pruisen en Italië werd hard gewerkt aan een groot aantal verbindingen. Gesteld werd dat België niet mocht achterblijven in een belangrijke internationale innovatie, rekening houdend met de evolutie van de economie, de maatschappij en de organisatie van de spoorwegen. In de handel en de industrie werd de snelheid van interactie steeds meer als een beslissende factor aangezien. In het spoorwegbedrijf zorgden telegrafen voor een rationelere exploitatie en voor een grotere veiligheid. Voorts had de telegrafie reeds haar sporen verdiend op het vlak van de binnenlandse veiligheid: de overheid zou over snelle informatiestromen kunnen beschikken

---

<sup>49</sup>. Brief van de Minister van Openbare Werken aan zijn collega van Buitenlandse Zaken, van 13 oktober 1849. Brief van de directeur van de spoorwegen aan de Minister van Openbare Werken, van 15 oktober 1849. Brief van de Antwerpse Kamer van Koophandel aan de Minister van Openbare Werken. AMPT.

<sup>50</sup>. Brief van de Minister van Openbare Werken aan Quetelet, van 25 januari 1850. Zie hiervoor het project van een *Ordre de service*, gevoegd bij de brief van de administratie van de spoorwegen aan de Minister van Openbare Werken, van 4 november 1850. Over de terugkoopoperatie, zie het dossier in AMPT.

<sup>51</sup>. *Parlementaire Documenten. Kamer, 1849-1850*, nr. 172.

en meer greep krijgen op wat in het land gebeurde. Ten slotte werd gesteld dat België als centraal land in Europa moest instaan voor het transitverkeer van een groot aantal landen. België mocht in deze aangelegenheid geenszins een geïsoleerde positie innemen. Wat betreft de exploitatie van de lijnen stelde de parlementaire commissie dat zowel in Pruisen als in Frankrijk de overheid zich bezighield met de aanleg van de lijnen, zelfs langs de private spoorwegen. België kon zonder probleem deze politiek overnemen.<sup>52</sup>

De discussie in het Parlement had niet veel meer om het lijf. Wel werd voorgesteld om eerst de lijn naar Pruisen aan te leggen omdat de telegrafie daar toegankelijk was voor het publiek. Met Frankrijk moesten onderhandelingen worden begonnen over deze aangelegenheid. De Franse overheid zou dus worden aangespoord om het publiek toegang te verschaffen tot het medium.<sup>53</sup> Deze optie werd niet enkel om principiële redenen weerhouden, maar ook omwille van de inkomsten die door het particuliere en het handelsverkeer zouden worden gegenereerd.

Bij wet van 4 juni 1850<sup>54</sup> werd besloten tot een snelle uitbouw van een telegrafisch netwerk langsheen de Belgische staatsspoorwegen, door de Belgische overheid: *le gouvernement est autorisé à établir des télégraphes électriques sur toutes les lignes de chemins de fer de l'Etat*. Volgend op deze wet werd bij Koninklijk Besluit van 1 augustus 1850 verordend dat de telegrafie zou worden opgenomen in de administratie van de spoorwegen. Ten slotte werd bij Koninklijk Besluit een permanente commissie in het leven geroepen die belast werd met het toezicht op de investeringen en de bouw van het netwerk. Opnieuw werd A. Quetelet tot voorzitter benoemd. De commissie had de expliciete taken om nieuwe projecten voor te stellen aan de minister, de ontwikkelingen op technologisch vlak te bestuderen, de aan de gang zijnde werken op te volgen en de inspectie van de reeds bestaande lijnen. Dit moest het mogelijk maken om snel een goed draaiende organisatie op punt te stellen.<sup>55</sup> Deze organisatorische omkadering maakte een snelle en voorspoedige ontwikkeling van het Belgisch telegraafnet mogelijk.

---

<sup>52</sup>. *Etablissement de télégraphes électriques sur les chemins de fer de l'Etat. Rapport fait, au nom de la section centrale, par M. Veyt, - Parlementaire Documenten. Kamer, 1849-1850, nr. 240.*

<sup>53</sup>. *Discussion du projet de loi relatif à l'établissement de télégraphes électriques sur les chemins de fer de l'Etat, - Parlementaire Handelingen, 7 mei 1850, p. 1412-1413.* Zie ook de brief van 22 juni 1850 van de commissie van de telegrafie aan de Minister van Openbare Werken. Daarin werd voorgesteld om te wachten met de lijn naar Parijs tot er garanties waren dat ze door particulieren zou kunnen worden gebruikt.

<sup>54</sup>. *Loi qui autorise le gouvernement à établir des télégraphes électriques sur les lignes de chemins de fer de l'Etat. Pasinomie, derde reeks, vol. 20, p. 161.*

<sup>55</sup>. *Belgisch Staatsblad van 4 juli 1850.*

#### 4. BESLUIT

Als besluit van deze boeiende geschiedenis kunnen een aantal interessante elementen worden genoteerd. In de eerste plaats is het duidelijk dat de Belgische overheid nooit de dringende behoefte heeft gevoeld om het dossier van de optische telegrafie definitief af te ronden. Vanaf 1830 heeft het een bepaalde rol gespeeld, en vooral tijdens de jaren 1833-1835 heeft het min of meer op de politieke agenda gewogen. Nochtans moeten we daarbij vermelden dat in de Kamer nooit is gedebatteerd over deze aangelegenheid. De telegrafie werd in België in elk geval heel anders benaderd dan in Frankrijk, waar een strikt overheidsmonopolie van kracht was en waar particulieren uitgesloten waren van het gebruik ervan. De telegrafie bleek er eerder een middel in de strijd tegen de politieke oppositie dan een medium dat ten dienste kon worden gesteld van handel en industrie. In België ging men uit van een ander standpunt. Het veiligheidsaspect woog niet echt door, vooral omdat na de Internationale Conventie van 21 mei 1833 een dooi was opgetreden in de relaties met Nederland.<sup>56</sup> Het Orangisme kende nog wel een belangrijke opstoot in 1834, maar het kon niet rekenen op de steun van brede lagen van de bevolking en betekende geen rechtstreekse bedreiging voor de staat. Voorts was de overheid de mening toegedaan dat de handel gebaat was bij het nieuwe systeem en dat een verbod enkel mogelijk was indien de staat eigen lijnen zou aanleggen die voor iedereen toegankelijk waren. De voordelen die de beursspeculanten haalden uit de private lijnen werden op politiek vlak nooit als een struikelsteen gezien voor de vrije concurrentie. Daarnaast leek België te klein om echt voordeel te halen uit de toch wel zware investeringen die de optische telegrafie vereiste. Ten slotte heeft de aanleg van de spoorwegen en de algemene toename en versnelling van de communicatie die ervan het gevolg was, de niet erg dringende noodzaak van een optische telegrafie verder ondermijnd. Toen het probleem in 1840 nog een keer ter sprake kwam, was de optische telegrafie op technologisch vlak reeds achterhaald en definitief naar het achterplan verdrongen.

Ook de elektrische telegrafie kende een eerder trage ontwikkeling. In Engeland was het systeem in 1840 reeds veelgebruikt voor de exploitatie van de spoorwegen en ook elders in Europa werd druk geëxperimenteerd. In België, met zijn kleine schaal en de reeds snelle communicatiemogelijkheden, duurde het relatief lang vooraleer de overheid zich een duidelijk beeld had gevormd van de noden en de mogelijkheden. Het waren uiteindelijk

<sup>56</sup>. Na onderhandelingen tussen Frankrijk, Engeland en Nederland werd overeengekomen dat Willem I afstand zou doen van de nog bezette forten in België. De Belgische regering zou in ruil Venlo verlaten. Deze regeling betekende een consolidering van de Belgische positie.

internationale elementen die de doorslag gaven. De internationale correspondentiestromen zouden niet alleen de nodige inkomsten genereren, maar zouden België bevestigen in de status van Europees transitland. De regering hoopte aldus op een stimulans voor de kleine en open Belgische economie. Toch belette deze relatief trage ontwikkeling niet dat België als eerste land op het continent telegraafdiensten aanbood aan het publiek. Na de eerste spoorwegen op het Europese vasteland, betekende dit een nieuwe primeur voor een land dat rond 1850 een grote doorbraak kende op het vlak van de Industriële Revolutie.

---

#### LITERATUURLIJST

---

CHARBON (P.), "Projet et réalisations télégraphiques de Ferrier", *La télégraphie Chappe*, (Nancy), (1993), pp. 349-355.

CHARLIER (E.), *Le télégraphe en Belgique. Etude chronologique sur l'établissement et les progrès de cette institution, avec un précis de faits intéressants la télégraphie en général*, Luik, 1874.

CUYVERS (R.) en VAN DER HERTEN (B.) (eds.), *Telecommunicatie in opmars. Van tantam naar virtuale realiteit*, Leuven, 1995.

FIGUIER (L.), *Les merveilles de la science, ou description populaire des inventions modernes*, deel 2, Parijs, z.d.

IDEM, *Histoire des principales découvertes scientifiques modernes*, Brussel, 1852.

FLICHY (P.), *Une histoire de la communication moderne. Espace public et vie privée*, Parijs, 1991.

HOOGESTEGER (G.), "Kijken in lijnen. Enige aantekeningen met betrekking tot de optische telegraaf in Nederland", *Studieblad PTT Telecom*, 1989, nr. 128, p. 136.

LOMBAERDE (P.), "Een profusie aan projecten voor de Stad Antwerpen tijdens het Franse bewind (1794-1814), *Antwerpen tijdens het Franse Keizerrijk, 1804-1814*, Antwerpen, 1989, pp. 9-24.

LUDWIG (E.), "Les lignes du Nord", *La télégraphie Chappe*, Nancy, 1993, pp. 72-84.

VAN DER HERTEN (B.), "De ontwikkeling van de Belgische post (1830-1913)", *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, jg. 84, 1996, nr. 4.

VAN DER HERTEN (B.) en KORVING (R.) (eds.), *Een tijding met de snelheid des bliksems*, Alphen a/d Rijn, 1997 (in voorbereiding).

---

#### AFKORTINGEN

---

AKAB	Archief van de Koninklijke Academie, Brussel
AMBZ	Archief van het Ministerie van Buitenlandse Zaken, Brussel
AMPT	Archief van het Museum van Post en Telecommunicatie, Brussel

## Les lointains prédécesseurs de Belgacom

De la télégraphie optique à la télégraphie électrique en Belgique, 1803-1850

BART VAN DER HERTEN

---

### RÉSUMÉ

---

Le passage de l'Ancien Régime à l'état moderne, à la fin du 18e siècle, s'accompagne d'idées nouvelles sur une gestion étatique centralisée. Cette évolution conduit, en France, à l'apparition d'un moyen de communication nouveau, qui peut être considéré comme le prédécesseur direct des médias électromécaniques modernes: la télégraphie optique. Seules l'armée et les autorités publiques disposent de cette technologie et Paris constitue le centre d'un réseau en étoile. Les Pays-Bas, qui font alors partie du Royaume de France, sont reliés au début du 19e siècle à la *Ligne du Nord*. De Paris, celle-ci rejoint Lille (1794), Bruxelles (1803), Anvers-Flessingue (1809) et Amsterdam (1810).

Après la défaite de Napoléon, les lignes télégraphiques ne sont pas rétablies: les autorités estiment que, vu la situation politico-militaire, elles ne sont pas vraiment utiles. Après la Révolution belge, la question des lignes télégraphiques en Belgique est à nouveau soulevée. En gros, on peut affirmer que pendant les années 1830-1840, les autorités ont fait dépendre une éventuelle décision en la matière de la situation militaire. Toutefois, l'intérêt du gouvernement diminue à cause de l'évolution favorable de l'indépendance belge et des relations plutôt stables avec les Pays-Bas. La rapidité des communications dans la petite Belgique est jugée satisfaisante, surtout après la construction des premiers chemins de fer. Entre-temps, les spéculateurs boursiers ont découvert les possibilités de la télégraphie optique et, de 1834 à 1846, plusieurs lignes fonctionnent entre les bourses d'Anvers et de Bruxelles. Le fait que ces spéculateurs puissent disposer d'une sorte "d'information privilégiée" a pour résultat qu'ils ne sont pas très appréciés, mais les autorités n'interviennent pas, alléguant le prétexte de la libre concurrence.

La télégraphie électrique, devenue opérationnelle à la fin des années 1830, est connue en Belgique vers 1840. Au départ, les autorités sont dans l'expectative, car elles estiment à nouveau que la vitesse de communication existant en Belgique répond aux besoins. D'autre part, les finances de l'Etat ne permettent pas de gros investissements. Toutefois, une société anglaise obtient l'autorisation d'installer une ligne entre Bruxelles et Anvers. Comme la télégraphie électrique pourrait rendre de grands services au sein d'un réseau international, les pays voisins exercent une pression sur la Belgique afin qu'elle fonctionne comme pays de transit. À cela s'ajoutent les recettes escomptées du trafic international, de même que les avantages dont pourraient bénéficier l'exploitation des chemins de fer et le monde économique. Tous ces facteurs

conduisent, en 1850, à une loi sur la télégraphie. Comme dans la plupart des pays européens, les autorités publiques prennent l'initiative. Que la Belgique réussisse à imposer aux pays voisins l'accès des particuliers au nouveau média n'est pas un fait sans importance. De la sorte, la télégraphie peut devenir un phénomène économique et social considérable.

**The early forerunners of Belgacom**  
From optic to electrical telegraph service in Belgium, 1803-1850

BART VAN DER HERTEN

---

SUMMARY

---

The transition from the *Ancien Régime* to the modern state at the end of the 18th century was paired with new ideas over a central state administration. In France this had led to the creation of a new means of communication that could be seen as the direct predecessor of the modern electromechanical media: the optical telegraph. This new technology was only available to the army and the authorities and had been laid with Paris as the intersection of a star-shaped network. The Netherlands, as part of the French Empire, was connected to the *Ligne du Nord* in the beginning of the 19th century. From Paris it went to Lille (1794), Brussels (1803), Antwerp-Vlissingen (1809) and Amsterdam (1810).

After Napoleon's defeat the telegraph lines were not made operational again because the government concluded that, given the political-military situation, they were not really useful. After the Belgian Revolution there was again talk of telegraph lines in Belgium. All in all, it can be stated that, between the years 1830-1840, the administration let the decision be dependant on the military situation. With the favorable evolution of Belgian Independence and the rather stable relation with the Netherlands, the interest of the government diminished. The speed of communication in small Belgium was seen as great enough, certainly after the first railway had been laid. Meanwhile, speculators on the stock market had discovered the possibilities of the optic telegraph, and between the years 1834 and 1846 several lines functioned between the stock markets in Brussels and Antwerpen. The fact that they had a type of precognition at their disposal caused them to be not well loved, but the government did not intervene under the pretense of free competition.

The electric telegraph, which became operational during the late 1830's, became known in Belgium around 1840. Initially, the government waited, once again because it felt that the speed of communication in Belgium met its needs. On the other hand, the states finances also did not allow large investments. But license was given to an English company to lay a telegraph line between Brussels and Antwerp.

Given that the electric telegraph could render a great service in an international network, the neighboring countries exercised a lot of pressure on Belgium to act as transit country. In addition there were expected revenues from international traffic, the advantages for the exploitation of the railways and for the economic world. All these factors led to legislation on the telegraph in 1850. The administration, as in most other European countries, took the

initiative. It was important that Belgium knew to push the access to this new medium for private individuals upon the neighboring countries. In this way the telegraph could develop into an important economic and social phenomenon.